

Hajnal István Kör
Társadalomtörténeti
Egyesület

Hungarian Society
for
Social History

H Í R L E V É L — NEWSLETTER

Budapest – Szombathely

2004/1. szám

A Hajnal István Kör –
Társadalomtörténeti Egyesület

2004. évi konferenciáját

A FOGYASZTÁS – TÁRSADALOMTÖRTÉNETE

címmel **Pápán,**
augusztus 27-28-án tartja.

Fogyasztásról többféle értelemben szoktunk beszélni.

1. Legáltalánosabban fogyasztásnak tekintjük mindazt, amit létünk újratermeléséhez hirtelen vagy apránként elhasználunk környezetünkől: a táplálkozást életműködésünk fenntartása érdekében, a ruházkodást és a lakást testünk védelmében stb. Ebből a szempontból mindegy, hogy készen kapjuk-e ezeket a dolgokat a természettől, vagy előállítjuk, magunk termeljük-e, vagy piacon vásároljuk.

2. A fogyasztói forradalom ("consumer revolution") koncepciója szerint a modern értelemben vett konzumálás valójában akkor veszi kezdetét, amikor a 18. századtól megindul a létfontosságú cikkek áruvá válása, kommercializációja, s mind nagyobb mértékben vagyunk kénytelenek ezeket a javakat a piac útján beszerezni. A

fogyasztás forradalma ebben az értelemben megelőzi, vezérli (de be is határolja) az ipar forradalmát, s modernizációs fogalomkészletünk más eminens darabjaival együtt minden diadalmas (revolucionárius) felhangja ellenére valójában hosszan tartó, időnként felgyorsuló, de valójában kínosan elnyújtott folyamatot jelöl. A hangsúlyok keresleti oldalra helyeződése azonban ömagában nem magyarázza meg a fogyasztás változásait. A piac sohasem teremt ethoszt, a tárgyak minden korban többszörösen áttételes "jelentést" hordoznak. A fogyasztás racionalizálása és ritualizálása többrétegű folyamat. Mikor, milyen tényezők hatására alakult át a weberi értelemben vett "protestáns etika" mértéktartása a modern értelemben vett (hedonista) fogyasztói ethosz által vezérelt mentalitássá? Eleve benne voltak az öncélú fogyasztás értékei a kora-újkori kultúrákban (sajátos egyensúlyban az ezeket kordában tartó normákkal, rítusokkal), s ennyiben mindig is többféle fogyasztási stílus élt egymás mellett, avagy korszakos "külső" változások demonstrációs hatásaként, piaci kurzusok, divatok "begyűrűzése" vagy a "magaskultúra" eszmetörténeti jelentőségű

diskurzusainak "leszivárgása" révén jutottak el a mindennapi társadalmi-kulturális gyakorlatba?

3. Korszakképző értelemben a magasszintű tömegfogyasztás koráról (W. W. Rostow) leginkább csak a második világháború után szoktunk beszélni, amikor a piac már nemcsak tényleges szükségleteink kielégítését végzi nap mint nap, hanem (a választék, a marketing, a reklám stb.) révén közvetlen életszükségleteinken túlmutató fogyasztási cikkek presztizs- és szimbolikus fogyasztására ösztönöz (hogy ne mondjuk: manipulál) bennünket. De valóban csak jelenkorunk tett vallásilag és pszichológiailag kiszolgáltatottá bennünket az önmegvalósítás új ethosának, e kultúra úgynevezett "terapeutáinak"?

Ha a három értelmezést a fogalomtörténet szubsztancialista változataként egy fejlődés modellszerű állomásainak tekintjük, akkor bár táplálkoznunk és ruházkodnunk a kezdetektől a jelenkorig kellett, s a piac csak később (és egyre inkább belső világunkba hatolva) szólt bele az életünkbe, felfűzhetjük a konferencia fő témáit egyetlen idősíkra, amelyben mondjuk a koraújkor, a 19-20. század, s az utóbbin belül nekünk külön megadatott a magát szocializmus nevezettel illető kudarcos kommunista kísérlet periódusa (finomabb ízlésűek a la carte válogathatnak a "gulyáskommunizmus" és a "fridsiderszocializmus", talán szintén alkorszakokat kifejező opciói között).

A magyar történelemben ugyanakkor jól ismert, hogy a 18. századig az országos méretű éhínségek (többek között a ritka

népsűrűség miatt) elkerültek bennünket, a súlyos élelmezési krízisek épp a kommercializáció és modernizáció századában, az 1780-as évektől lényegében 1873-ig sújtották a lakosságot (bár e tekintetben a 20. századnak is sikerült nálunk, például 1953-ban, ugyancsak időszerűtlen "premodern" ínséget előidézni). Ugyanakkor, ahogy haladunk előre a fogalomjelentések stációin, úgy válik - legalább is a történetírás szóhasználata szerint - a fogyasztás mindinkább egyén-, de különösen csoport- (réteg, osztály), sőt nemzedék-, nem-, valamint nemzetképző tényezővé. Ebben az összefüggésben látványosan állhatott egymással szemben a napóleoni háborúk konjunktúrájának főúri (improduktív, luxus) fogyasztása a háborúkat követő jobbágyparaszti ínséggel. Vagy a körüti nagypolgári lakások pompóz enteriőrje a gangok szoba-konyhás szegényességével. Tágabb jelentésben az ún. magaskultúra a népi műveltséggel. Közben azonban mindinkább összekuszálódtak a frontvonalak: a paraszti kultúrában felszínre bukkantak a "leszivárgott" kisnemesi motívumok, vagy a mezővárosi "pógár" kivált a jogfosztottságban nivellált jobbágyi műveltségéből, illetve a szakmunkások tárgyi világában mindinkább azonosíthatókká vált a (kis)polgári minták követése.

A fogyasztástörténet a fogalom jelentésbeli sokrétősége miatt több tudomány hozzájárulásából egyaránt gazdagodhat. Hiszen mind a néprajz/antropológia, mind a közgazdaságtan és a szociológia, valamint

az eszmetörténet érdeklődésére számot tarthat. Mégsem mondhatjuk, hogy a fogyasztás történetének ügye jól állna Magyarországon. A magyar gazdaságtörténet (amikor még volt ilyen érdeklődés a marxista történészekben) nem a fogyasztásra, hanem a termelésre koncentrált. Ám a jövedelem-megosztás történeti kérdései ekkoriban sem kerültek a figyelem középpontjába. Ha voltak is ilyen kísérletek (egy-egy uradalomtörténet, vagy egy-egy éhínség története kapcsán), ezek elszórt próbálkozások maradtak. Talán még leginkább az inventárium-kutatás járult hozzá a tárgyi világ rekonstrukciójának gazdagításához, a társadalomtudományos történetírás kvantitatív szellemében. S ebben a néprajz/antropológia invenciói és ihletése számottevőnek mondható. Manapság, a lényegesen javult feltételek között megnöttek a fogyasztástörténet esélyei. Egyrészt nemzetközileg összehangolt kutatások folynak, konferenciakötetek jelennek meg, másrészt több kitűnő munka fordításban is napvilágot látott, illetve publikálásra vár. Különböző doktoriskolákban komoly dolgozatok vannak készülóban. Az érdeklődést jelzi, hogy mind a Replika, mind a Korall jelentetett már meg fogyasztástörténeti blokkot. Ezekből további ösztönzéseket meríthetünk.

A konferencia tematizálásakor célszerű a fogyasztás jelentésrétegeit felfejtő tematikus és a kronológikus elvet ötvözni. A tervezett szekciók:

1. Az élelmezés szintjei (a hét bő és hét szűk esztendő világi gyakorlata a tartalékolásban, a terméshiány mértékének becslései ínségek idején, az élelmiszerfogyasztás szerkezetének változásai a korszakhatárt jelző Keleti Károly-féle élelmezési statisztikáig, az 1880-a évekig).
2. Jövedelmek és létfenntartási költségek. Megtakarítás (takarékoság), felhalmozás és költekezés (statisztikai adatfelvételek, néprajzi/ szociográfiai leírások, háztartási naplók, hagyatéki leltárak, takarékbetétkönyvek stb. alapján).
3. Fogyasztási cikkek termelése, értékesítése, vállalati stratégiák a magyar iparosodásban. A piaci eredetű javak térnyerése a fogyasztásban? A fogyasztói ethosz megjelenése és terjedése. (vállalati megrendelések, áruházi katalógusok, sajtóhirdetések, reklám, kereskedői számlák, naplók, levelezés stb.)
4. "Osztályok" és "nemek" (gender) a fogyasztás (tárgyi) világában. A tárgyak és jelentésrétegeik. Luxus- és élvezeti cikkek fogyasztási mintái a főúri, középnemesi, polgári életmódban. Ünneplő és vásárfia a paraszti kultúrában, kommercializált javak a népművészetben (hagyatéki leltárak, végrendeletek, árvaszéki elszámolások, sajtó, naplók stb. alapján).
5. Az 1945 utáni korszak fogyasztástörténete a hiánygazdaság és a "pártszerű", illetve "burzsoá fogyasztási normák" közötti erőterben. Vagy inkább "torlódott fogyasztási struktúra" a hagyományos középosztályi modell és a kispolgári életstílus keveredésével?

Akik a konferenciára előadással jelentkeznek, azok **2004. június 15-ig** küldjék el előadásuk címét, maximum 1 oldalas rezüméjét, annak megjelölésével, hogy melyik szekcióban kívánnak szerepelni, Kövér Györgynek (kovgyuri@ludens.elte.hu).

Tájékoztató irodalom:

Fernand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV-XVIII. sz. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Bp. 1985.
 Massimo Montanari: Éhség és bőség. A táplálkozás európai kultúrtörténete. Bp. 1996.
 Wolfgang Schwiebelbuch: Das Paradies, der Geschmack und die Vernunft. Eine Geschichte der Genußmittel. Frankfurt a. M. 1990.
 Kisbán Eszter: Népi kultúra, közkultúra, jelkép: a gulyás, pörkölt, paprikás. Életmód és tradíció 4. Bp. 1989.
 A táplálkozáskultúra változatai a 18-20. században. A néprajzkutatók I. táplálkozástudományi konferenciájának előadásai. (Szerk.: Romsics Imre-Kisbán Eszter) Kalocsa, 1997.
 Magyar Néprajz 4. Életmód. (Szerk.: Balassa Iván) Bp. 1997.
 Neil McKendrick-John Brewer-J. H. Plumb: The Birth of a Consumer Society. The Commercialisation of Eighteenth-Century England. London-Melbourne-Johannesburg, 1982.
 Roman Sandgruber: Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert. Wien, 1982.
 Losonczy Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyokban és az értékekben. Bp. 1977.
 Divatszociológia. Membrán könyvek 8. (Vál. és szerk. Klaniczay Gábor-S. Nagy Katalin) I-II. Bp. 1982.
 Életmód: modellek és minták. (Szerk.: Hoppál Mihály - Szecskó Tamás) Bp. 1984.
 F. Dózsa Katalin: Letűnt idők, eltűnt divatok 1867-1945. Bp. 1989.
 Tóth Zoltán: Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban. Bp. 1989.

Polgári lakáskultúra a századfordulón. (Összeállította és bev. Hanák Péter) Társadalm- és művelődéstörténeti tanulmányok 10. Bp. 1992.
 Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870-1940. Bp. 1998.
 The Sex of Things. Gender and Consumption in Historical Perspective. (Ed. Victoria de Grazia & Ellen Furlough). Berkeley, Los Angeles, London, 1996.
 Europäische Konsumgeschichte. Zur Gesellschafts- und Kulturgeschichte des Consums (18. bis 20. Jahrhundert) (Hg. Hannes Siegrist, Hartmut Kaelble, Jürgen Kocka) Frankfurt a. M./New York, 1997.

A fogyasztástörténettel kapcsolatban külön felhívjuk a figyelmet a Replika 21-22. "Fogyasztás és kultúra" (1996. május), és a Korall 10. "Divat - Fogyasztás - Anyagi kultúra" (2002. december) számaira.

Előkészületben:

A fogyasztás kultúrája c. szöveggyűjtemény (Szerk.: Vörös Miklós és Zentai Violetta), amelynek szinopszisát és egy történelmi szempontból tanulságos tanulmány nyersfordítását az érdeklődők honlapunkon a szerkesztők szívésségéből megtekinthetik.

(A konferencia-felhívás szövegét Brandt Juliane és Zentai Violetta szakmai segítségével összeállította Kövér György)

* * *

A konferencia és az Egyesület további híreit a Hajnal István Kör honlapja közli, ahonnan a jelentkezési lap is letölthető:

Hajnalkor.fw.hu

A szállásigényre (és étkezésre) vonatkozó jelentkezéseket a honlapról letölthető és a papír alapú Hírlevélhez csatolt jelentkezési lapon, az ott megadott címre, Pápára kérjük küldeni.

**Megjelent a Rendi társadalom –
 polgári társadalom sorozat 16.
 konferenciakötete.**

**Nők és férfiak..., avagy a nemek
 története.**

(Szerkesztette: Láczy Magdolna)

Nyíregyháza, 2003.

A Hajnal István Kör —
Társadalomtörténeti Egyesület
Hírlevele.

Felelős kiadó: A Hajnal István Kör
elnöke. Időszaki kiadvány, hírlapárusi
forgalomba nem kerül. Idézése esetén
kérjük az idézet forrását föltüntetni.

Newsletter of the Hungarian Society
for Social History. Not for sale. If cited,
please mention the source of citation.